

FERDINAND
DOMELA
NIEUWENHUIS
FONDS

Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum
Minckelersstraat 11, 8442 CE Heerenveen
www.ferdinandomelanieuwenhuis.nl
info@ferdinandomelanieuwenhuis.nl

RONDZENDBRIEF 2

Oktober
2026

De reacties op onze eerste nieuwsbrief waren over het algemeen positief, maar we kregen de goede raad om berichten in een andere, kortere vorm aan te bieden. Naar complete teksten van artikelen of boeken kan je immers verwijzen met behulp van een link! U ziet aan deze tweede rondzendbrief dat we in een overgangsfase zitten: waar mogelijk kortere berichten met links naar externe bronnen, maar ook nog een enkele langere tekst. Bij de rubriek 'Oud papier' lijkt dat ons geen bezwaar, en de doopjurk is te bijzonder voor een link!

Inmiddels hebben de donateurs ook een uitnodiging ontvangen voor de Domeladag in het Museum Heerenveen. **LET OP, die dag is niet zoals eerder gemeld op zondag 8 november, maar op zondag 15 november a.s.!**

De dag staat in het teken van de Spaanse Burgeroorlog, Yvonne Scholten zal de Domela-lezing hieraan wijden en u kunt als eerste de tentoonstelling over Spanje bezoeken.

We hopen u daar te ontmoeten!

De redactie
info@ferdinandomelanieuwenhuis.nl

INHOUD

Domeladag 2026	2
Tentoonstelling: Op de fiets naar Spanje	2
Vrede aan de hutten / oorlog aan de paleizen	3
Domela feliciteert Abraham Kuiper, laat ongenoegen doorklinken, doet een voorspelling	4
Een bijzondere gift	5
Nieuw jaarboek voor de geschiedenis van arbeidersbewegingen en socialisme in Nederland	8
De stem van het wad	9
Oud Papier. Uit de brievenbus van Ferdinand Domela Nieuwenhuis	10
Van Christen tot Anarchist – Inleiding	13

DOMELADAG 2026

De jaarlijkse 'Domeladag' combineren we ditmaal met de opening van de nieuwe tentoonstelling (zie hieronder).

Het programma op zondag 15 november:

12.30 uur: inloop (vanwege de tentoonstelling dit jaar geen rondleiding)

13:00 uur: opening

13:15 uur: lezing

De jaarlijkse Domela-lezing wordt verzorgd door Yvonne Scholten: de vrouwen in de Spaanse Burgeroorlog. Yvonne Scholten was jarenlang correspondent buitenland voor een aantal media, presentator, programmamaker en meer recent initiator van de websites Spanjestridders.nl en <https://www.spanje3639nu.nl/>

14:00 uur uitreiking Domela penning

14:30 uur: pauze

15:00 uur: opening tentoonstelling

Toelichting door Hub Hermans

15.30: bezichtigen tentoonstelling (tot 17:00 uur)

TENTOONSTELLING: OP DE FIETS NAAR SPANJE

Het is 90 jaar geleden dat de Spaanse Burgeroorlog uitbrak, de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. Over de hele wereld bracht de burgeroorlog beroering: tienduizenden meldden zich als vrijwilliger om aan de Republikeinse kant te vechten, duizenden sneuvelden. Vanuit Nederland vertrokken honderden vrijwilligers, soms zelfs per fiets: verpleegkundigen, artsen, chauffeurs en strijders. In Nederland werden tal van steuncomités opgericht om de bevolking van de republiek Spanje te helpen met kleding en geld. Officieel heette Nederland neutraal te zijn in dit conflict, maar de maatschappij was sterk verdeeld.

De 'Spanjestridders' vormden een groep die bijzondere aandacht trok. Hun inzet riep vragen op; ethische en morele, over trouw, solidariteit en Nederlander-schap. Dezelfde vragen kwamen recent weer op rond de burgeroorlog in Syrië en de oorlog van Rusland tegen Oekraïne: vanuit andere landen trokken vrijwilligers naar beide zijden van het front.

Met de tentoonstelling willen we de weerslag van de Spaanse Burgeroorlog op Nederland – en Friesland in het bijzonder – in herinnering roepen en naar de actualiteit halen. Vooral stellen we de ethische dilemma's aan de orde: wie steun

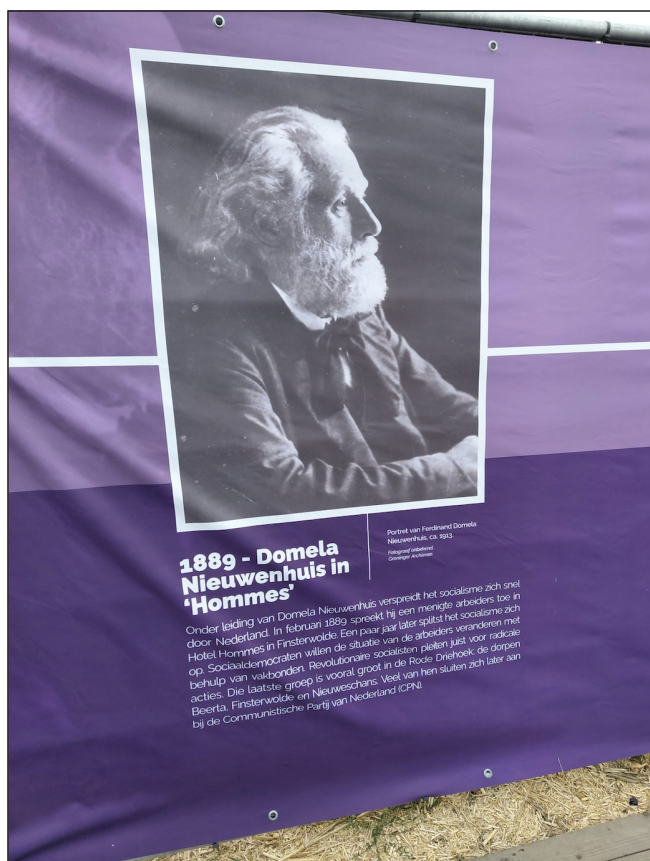
je, voor wie mag je vechten – en wil je vechten?

Het FDN-fonds is door zijn achtergrond sterk verbonden met het onderwerp. Hoe te handelen in de Spaanse Burgeroorlog was indertijd een splijtzwam in de (vooral anarchistische) antimilitaristische beweging. Later verschoof de discussie naar het dilemma 'revolutie en/of oorlog'.

De schijnwerper wordt gezet op de Friese vrijwilligers, steunacties in Friesland en de internering van Spanjaarden en Spanjestrijders op Vlieland en Ameland.

VREDE AAN DE HUTTEN / OORLOG AAN DE PALEIZEN

Mijn overburen stuurden mij enkele foto's van *De Graanrepubliek*, muziektheater door het gezelschap Zummerbühne over de klassenstrijd in Oost-Groningen, dat van 5 augustus tot en met 6 september 2026 te zien was in Oostwold. De Graanrepubliek, een meeslepende voorstelling volgens mijn burens, was gebaseerd op het gelijknamige boek van Frank Westerman. Daarin ontvouwt zich in de jaren twintig van de vorige eeuw een uitgestrekt graanlandschap in Oost-Groningen, een indringend verhaal over klassenstrijd, idealen en macht.
(zie ook <https://www.zummerbuhne.nl/degraanrepubliek>)

Rondom het theaterveld bevonden zich diverse muurdoeken en beelden. We zien hier op een van de muurdoeken de markante 'kop' van Domela uit 1913. De tekst '1889 Domela Nieuwenhuis in 'Hommes' verwijst naar Hotel Hommes in Finsterwolde. In 1883 liet Jan Poppes Hommes (1843-1916), pionier van het socialisme in Oost-Groningen en anarchistisch publicist, een luxueus hotel te Finsterwolde bouwen. Het opkomend socialisme wekte sterk zijn belangstelling. Hij bezocht de eerste noordelijke propagandavergaderingen van Domela Nieuwenhuis. Vanaf 1886 nodigde Hommes radicale en socialistische sprekers zoals Domela uit, waardoor zijn hotel uitgroeide tot een belangwekkend propagandalo-kaal in Oost-Groningen. We lezen op

het doek dat Domela in februari 1889 een menigte arbeiders toespreekt. Hommes en Domela bleven hun gehele leven vrienden.

Ik had het boek van Frank Westerman nooit gelezen, maar was inmiddels wel nieuwsgierig geworden. Welnu, het boek verscheen in 1999, maar het exemplaar dat ik kocht was al de 23ste druk. Ik vind het een indrukwekkend boek over de strijd in die tijd en de rol van Domela en de anarchisten daarin. Domela komt veelvuldig in het boek voor. Bijvoorbeeld:

De volgende dag stak Domela Nieuwenhuis in Zuidbroek opruiende toespraken af over de onderwerpen “Vrede aan de hutten/Oorlog aan de paleizen” en “Waar blijven de dubbeltjes” (p. 49).

Ik zou zeggen: lezen dat zeer boeiende boek.

Zie ook de Podcastaflevering # De Graanrepubliek, waarin de belangrijke rol van Domela wordt belicht, <https://podcastluisteren.nl/ep/Groningse-Geschiedenis-12-De-Graanrepubliek>, en deze is ook leuk: <https://www.tzum.info/2026/08/podcast-frank-westerman-bij-kunststof/>

Bert Gasenbeek, bestuurslid Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds

DOMELA

FELICITEERT ABRAHAM KUYPER, LAAT ONGENOEGEN DOORKLINKEN, DOET EEN VOORSPELLING

In deze rondzendbrief treft u weer een brief *aan* Domela, maar voor de verandering krijgt u er ook een *van* Domela – over een hoogst actuele kwestie. Met dank aan Bert Gasenbeek, die het artikel uit *Historiek* aan de redactie doorstuurde.

Die kwestie is: *Hoe gingen politieke tegenstanders vroeger met elkaar om?*

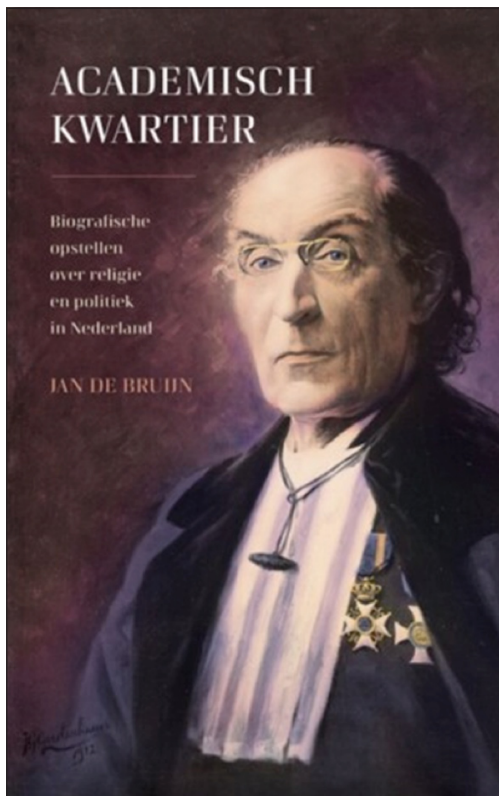
Op 29 oktober 1907 stuurde Domela Nieuwenhuis een brief aan zijn ideologische rivaal Abraham Kuyper. Dit ter gelegenheid van Kuypers zeventigste verjaardag, die met een uitbundig huldebetoon gepaard ging.

Domela hekelde met name Kuypers optreden tegen de stakers van 1903. Tijdens de grote spoorwegstakingen van 1903 propageerde Domela Nieuwenhuis de algemene werkstaking om de revolutie naderbij te brengen; Kuyper zette als minister-president leger en vloot in om de orde te handhaven.

Aan de andere kant gaf Domela ook uiting aan zijn respect voor Kuyper en wees hij op de overeenkomsten tussen hen beiden. Op een toon die vrij was van

elke animositeit gaf hij een afgewogen oordeel over zijn 'gewaardeerde tegenpartijder', die hem enkele jaren tevoren nog zo'n bittere nederlaag had bezorgd. Ook dat maakt de brief tot 'een klein document van historische en psychologische betekenis.'

Betekenisvol lijken ook de ondertekening, 'uw dienstwillige F. Domela Nieuwenhuis', en de profetie waarmee de brief besluit: 'Want de eindstrijd zal gestreden moeten worden tusschen u en mij, niet als personen, want dan zijn wij beiden reeds lang van het wereldtooneel verdwenen, maar als vertegenwoordigers van twee beginselen, namelijk het geloof en de anarchie'.

Bron voor het artikel is het dit jaar bij uitgeverij Verloren verschenen boek *Academisch Kwartier* van Jan de Bruijn, historicus en emeritus hoogleraar politieke geschiedenis. In deze bundel met essays over protestantse politici en theologen laat de auteur zien hoe politiek en religie in Nederland tussen circa 1850 en 1970 nauw met elkaar verweven waren.

<https://historiek.net/domela-nieuwenhuis-brief-abraham-kuyper/183720>

EEN BIJZONDERE GIFT

In mei jl. kregen we via Museum Heerenveen bericht dat ons een doopjurk werd aangeboden. Het gaat om de doopjurk die F. Domela Nieuwenhuis geschonken had aan de overgrootvader van de schenkers, de advocaat mr. Michiel Jacobus de Witt Hamer. Hij had Domela verdedigd bij het hoger beroep inzake de aanklacht tegen hem wegens majesteitsschennis. Als dank voor de verdediging kreeg De Witt Hamer deze doopjurk voor zijn pasgeboren dochter.

Het fonds is erg blij met deze gift. Het toont dat Domela een ruimhartige in-

stelling had. Terwijl hijzelf de kerk had verlaten en het geloof had afgezworen, kon hij zich toch inleven in de ander, ook als het iemand betrof met een andere overtuiging dan de zijne. Domela was zelf afkomstig uit de hogere burgerij en een dergelijk cadeau past ook in de sfeer in deze kringen.

19 augustus 2026 waren Wilco Sjouke en ondergetekende op bezoek bij de heer en mevrouw Van Maaren in Twello om de doopjurk in ontvangst te nemen. Door de krantenberichten over de tentoonstelling over het gedenkboek dat Domela aangeboden had gekregen bij zijn 70ste verjaardag waren ze op het spoor van het Domela Museum gekomen. Zij vertelden dat de doopjurk al die tijd in de familie was bewaard en dat de heer Van Maaren zelf bij zijn doop ook deze jurk gedragen had. Bij die gelegenheid heeft een vriendin des huizes het bovenlijfje met blauwe stippen geborduurd. De doopjurk is van een

wit, fijn geweven materiaal, afgezet met kant en vooral het oorspronkelijke borduurwerk aan de onderzijde is buitengewoon fraai.

We informeerden over de bewaarcondities bij Denise van der Vegt, collectiebeheerder Mode & Kostuum van het Centraal Museum, Utrecht. Zij stelt: 'de doopjurk lijkt, afgaand op de foto, te zijn gemaakt van linon, een zeer fijne, bijna transparante weving die oorspronkelijk werd gemaakt van de fijnste vlasdraden. Afhankelijk van de leeftijd kan het ook een katoenen vezel zijn, katoen werd later in de 19e eeuw goedkoper. De roestige vlek lijkt van een ijzeroxidatie, misschien behandelbaar door een restaurator? Verder lijkt de doopjurk in goede conditie. Als u geen plannen heeft deze tentoon te stellen zou ik op dit moment geen reden zien om de doopjurk te laten restaureren, tenzij de roestplek verdere schade zou kunnen veroorzaken, maar dat kan ik zelf niet inschatten. De vouwen kunnen eruit gehaald worden, maar dat zou ik pas doen als u het gaat presenteren. Bewaren zou ik op een hangertje (bekleed), of in een zuurvrije doos met zuurvrij zijdevloeipapier. Verder zijn algemene klimaateisen van belang tegen schimmels en insecten.'

Mr. Michiel Jacobus de Witt Hamer (1843-1925) groeide op in een notabelenfamilie met vier kinderen. Zijn vader voerde in Goes een advocatenpraktijk, zoals ook zijn grootvader had gedaan. Hij trad in de voetsporen van zijn vader en ging in Leiden rechten studeren. Hij promoveerde na zijn rechtenstudie in 1866 op het proefschrift 'De arbeidersverenigingen', een pleidooi voor coöperatieve arbeidersverenigingen. Hij zag de coöperatie als een geschikt middel ter verbetering van de toestand van de arbeidende klassen. Hierdoor zou de armoede onder arbeiders verminderen zonder dat de bestaande economische orde aangetast werd. Hij vestigde zich vervolgens als advocaat, eerst in Goes, later in 1879 in Middelburg. Ook na zijn studie pleitte hij, met anderen, voor coöperatieve arbeidersverenigingen. In 1870 werd hij lid van het Comité ter bespreking van de sociale quaestie, dat door een aantal progressieve liberalen was opgericht. Dit toont zijn belangstelling voor de toenmalige sociale problematiek. Toen uit voornoemd comité in 1879 een Comité voor algemeen kiesrecht voortkwam sloot hij zich ook hierbij aan. Ook Domela Nieuwenhuis maakte deel uit van dit comité, dat overigens al in 1886 werd ontbonden.

De Witt Hamer had een grote reputatie als strafpleiter, maar was gespecialiseerd in zaken van internationaal recht en op scheepvaartgebied. Domela Nieuwenhuis was in het Comité voor algemeen kiesrecht bevriend geraakt met De Witt Hamer. Diens goede reputatie en deze vriendschap waren vermoedelijk de reden dat Domela Nieuwenhuis hem verzocht de verdediging op zich te nemen bij de behandeling van zijn proces wegens majesteitsschennis voor het Hof te Amsterdam op 16 december 1886. Vrijwel geen enkele andere advocaat zou destijds bereid geweest zijn Domela te verdedigen. De Witt Hamer verdedigde zijn vriend én de goede zaak. Naast zijn sym-

patie voor de arbeidersbeweging maakte zijn overtuiging dat het koningschap een onzinnige instelling was dat hij de verdediging van Domela op zich nam. Zoals bekend leidde zijn pleidooi niet tot een betere uitkomst en werd Domela in dit politieke proces tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld.

De Witt Hamer was zeker geen anarchist, hij was en bleef een sociaal bewogen liberaal. Hij was zijn leven lang actief in organisaties ter verbetering van de toestand van de arbeidende klasse. In het *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis* uit 1916 (het boek van de hierboven genoemde tentoonstelling) staat een korte bijdrage van zijn hand, getiteld 'Domela Nieuwenhuis en het arbeidersvraagstuk'. Hij spreekt hierin als zijn mening uit dat het werk van 'zijn vriend F. Domela Nieuwenhuis (...) een zegen is geweest voor ons land'.

Het bewaren van een dergelijk oud en waardevol textiel stelt bijzondere eisen. Dat is de reden dat deze doopjurk niet direct opgenomen wordt in de tentoonstelling in het museum.

Literatuur:

<https://socialhistory.org/bwsa/biografie/witt-hamer>

Jaap van der Laan

AAN HET WERK

NIEUW JAARBOEK VOOR DE GESCHIEDENIS VAN ARBEIDERSBEWEGINGEN EN SOCIALISME IN NEDERLAND

Van 1977 tot 1981 verscheen onder redactie van Ger Harmsen en Jacques Giele het *Jaarboek voor de Geschiedenis van Socialisme en Arbeidersbeweging*. Als eind van dit jaar een manifest verschijnt, en in 2027 de eerste volledige editie van het nieuwe jaarboek, is er in ons land eindelijk weer een tijdschrift dat ruimte biedt voor onderzoek op dit gebied (<https://arbeidersgeschiedenis.nl/>).

Tot 'Nederland' worden uitdrukkelijk voormalige koloniale gebieden gerekend.

De redactie wil bij het begin beginnen en het begrip 'arbeidersklasse' aan een kritische analyse onderwerpen. 'Arbeidersbeweging en socialisme zijn niet hetzelfde. In de geschiedenis waren er tevens katholieke, protestante en rechtse arbeidersbewegingen. Ook waren socialisten lang niet altijd arbeiders.' Onderwerp van onderzoek zijn arbeidersbewegingen, in het meervoud, en de historische veelzijdigheid van georganiseerde én ongeorganiseerde werkende mensen.

Het jaarboek moet het centrum worden binnen een netwerk van vakgenoten, erfgoedwerkers en geïnteresseerden, een plek waar vakgenoten ideeën en ervaringen kunnen uitwisselen, aldus de intentieverklaring.

Eind 2026 verschijnt er om te beginnen een collectief manifest, getiteld 'Aan het werk!' Het manifest biedt een terugblik op het veld, maar wijst ook op nieuwe paden om op collectieve wijze verder te komen. Hiernaast ziet u een conceptillustratie.

Onderzoekers die willen bijdragen kunnen vóór 31 oktober 2026 een abstract van 300 woorden aanleveren. De deadline voor de eerste versie is 15 maart 2027. Zie <https://arbeidersgeschiedenis.nl/cfp-een-wereldgeschiedenis-van-de-nederlandse-arbeidersklasse/>

Dat het historisch onderzoek op dit terrein tijdelijk naar de achtergrond verdween, hangt volgens re-

dacteur Thomas van Gaalen in *Jacobin* (11 september 2026, <https://jacobin.nl/een-noodzakelijke-diepteboring-het-jaarboek-voor-de-geschiedenis-van-arbeidersbewegingen-en-socialisme-in-nederland/>) mogelijk samen met 'het afschudden van de ideologische veren' ... zouden die veren met dit nieuwe jaarboek weer terug aangroeien?

DE STEM VAN HET WAD

'Durven we onze dominante plek af te staan en het Wad ons te laten leiden?' Dat is een van de vele vragen die gesteld worden in *De stem van het Wad*, een boek over (bijna) alles wat er misgaat in deze wereld, wat daarvan de oorzaken zijn, en hoe we het op kunnen lossen.

Eerst dacht ik dat het boek vooral over de Wadden zou gaan, maar het Waddengebied is meer een soort refrein, het komt steeds terug en staat symbool voor de schoonheid, de rijkdom, de levendigheid én de kwetsbaarheid van de aarde.

'Het Waddengebied is schitterend en van groot ecologisch belang. Daar is iedereen het over eens. Toch gaan economische en militaire belangen nog altijd boven de ecologische waarde van het Wad. Bovendien vormt de klimaatcrisis een groot gevaar voor het voortbestaan van de Waddenzee én voor een leefbare planeet.' *'De ecologische en sociale onrechtvaardigheid die het kapitalisme met zich meebrengt, maakt het noodzakelijk dat we onze omgang met de aarde én met elkaar radicaal veranderen.'* Dat is niet alleen een kwestie van een andere economie, maar ook van anders omgaan met elkaar en met alle andere levende wezens, landschappen, rivieren en dus ook de Wadden. De mensheid zien als onderdeel van de natuur, niet heersen, feminisme, antiracisme, antikolonialisme, en veganisme, al die strevingen zijn met elkaar verbonden. *'De hoogste tijd dus voor directe democratie, voor een zoöcratie!'*

Al met al een boek met een rijke inhoud, waarvan ik hoop dat het velen zal inspireren!

Dirk Kuiken (1973) is opgegroeid aan de Friese Waddenkust. Hij studeerde filosofie, werkte als eindredacteur bij de *Leeuwarder Courant*, en tot een paar jaar geleden was hij bestuurslid van het Domela Nieuwenhuis Fonds. Daarna koos hij voor een bestaan als fulltime activist.

Op de website van Omrop Fryslân las ik: 'Het is niet zo vreemd dat Dirk Kuiken de behoefte voelt om actie te voeren. "Ik kom uit een rood nest. Een foto van Domela Nieuwenhuis hing bij ons aan de muur."'

Dirk Kuiken, De stem van het Wad. Zwervend denken over zoöcratie en de klimaatcrisis; januari 2026, Kelder-Uitgeverij, Utrecht.

Rymke Wiersma

OUD PAPIER

UIT DE BRIEVENBUS VAN FERDINAND DOMELA NIEUWENHUIS

AFLEVERING 2: EEN BIECHT

In de magazijnen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam beslaat het Archief Ferdinand Domela Nieuwenhuis bijna tien meter boekenplank. Een aanzienlijk deel van deze dozen met oud papier is gevuld met de post die Nieuwenhuis als voorman van de socialistische arbeidersbeweging ontving. In de rubriek 'Oud papier' lezen we over zijn schouder mee.

Het is in het komende jaar 2027 alweer 140 jaar geleden dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis als verantwoordelijk redacteur van *Recht voor Allen* acht maanden lang in een eenzame cel moest boeten voor een welbeschouwd heel bescheiden belediginkje aan het adres van koning Willem III. Het betrof een terloopse opmerking over een koning die maar 'weinig werk' van 'zijn baantje' maakte, in een artikel dat Nieuwenhuis niet eens zelf uit de pen gevloeid was. Precies even lang geleden is het ook dat zijn aanhangers terugsloegen met de publicatie van een heel wat beledigender pamflet dat ervoor zorgde dat ZKH tot op de dag van vandaag in republikeinse kring bekend staat als 'Koning Gorilla'. Het is sinds die tijd nooit meer echt goed gekomen tussen Oranje en het met felrood of anarchistisch-zwart vlaggende deel der natie.

Er gaat een bijzondere bekoring uit van historische gebeurtenissen die uiteindelijk niet plaatsvonden. Denk aan de LSD die Provo ten tijde van het huwelijk van Beatrix en Claus niet door het water van de Amsterdamse politiepaarden mengde. Hoogtepunt in dit genre is wat mij betreft een plan van een stel radicale jongelieden dat op 20 april 1895 in hartje Amsterdam bijna lukte. Met een paar vrienden had de 22-jarige socialistische colporteur Abraham 'Manke Bram' Cornelisse een open rijtuig gehuurd. Het ding stond, compleet met voerman en trekpaard, verdekt opgesteld in de Paternostersteeg, naast het pand van *Recht voor Allen* en drukkerij Excelsior aan het gedempte Damrak (de zogenaamde 'stille zijde', nu de Beursstraat). Ondertussen verkleedden Bram en zijn vrienden zich binnen als generaal, priester en bankier. Volgens sommige getuigen droegen ze allemaal een varkenskop als masker, hoewel een verbaliserend agent beweerde dat hij ook het mombakkes van een gorilla had gezien.

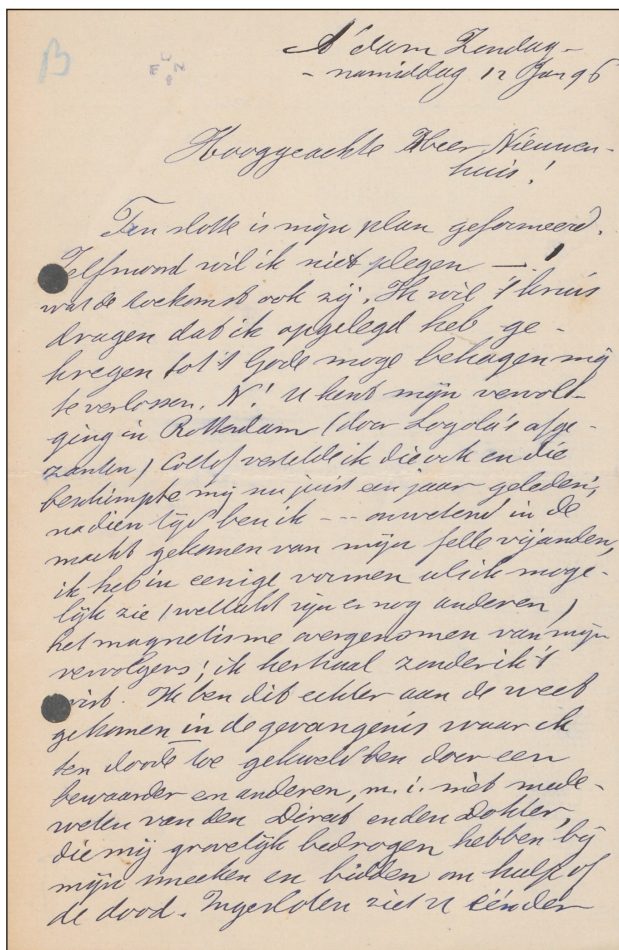
Het plan van Manke Bram en de zijnen was even geniaal als riskant. Op zaterdag 20 april brachten de veertienjarige prinses Wilhelmina en haar moeder regentes Emma hun jaarlijkse bezoek aan de hoofdstad. Respectloos sprak de Amsterdamse aanhang van Nieuwenhuis indertijd van de twee 'dure poppen' die hun van het arme volk afgeperste centen kwamen opstrijken. Opzet van de verkleedpartij in de Paternostersteeg was om met het huurrijtuig in te voegen in de

koninklijke stoet die de beide koninginnen na aankomst op het Centraal Station langs een haag van belangstellenden naar het Paleis op de Dam zou voeren. Goed aflopen kon zoiets natuurlijk niet en daarvan waren de revolutionaire komedianten zich vooraf terdege bewust. Waar ze echter geen rekening mee hadden gehouden, was dat hun plan door verraad al lang en breed bekend was bij de politie. Nog voor ze hun rijtuig konden inklimmen, werd het viertal door een geüniformeerde overmacht tegen de grond gewerkt en afgevoerd naar het nabijgelegen bureau Oudebrugsteeg, waar ze door beschonken agenten bont en blauw werden geschopt en met slagen gedwongen om 'leve de koninginnen!' en 'respect voor de politie!' te roepen. 's Avonds werden ze het bureau uitgetrapt; zonder aanklacht, maar ook zonder het muntgeld dat ze bij hun arrestatie op zak hadden gehad.

Vijf maanden na de actie die geen doorgang had gevonden, beweerde iemand in *Recht voor Allen* dat hij erachter was gekomen wie de boel verraden had. Het zou gaan om de 27-jarige leerling-apotheker Frans van den Berg, die ondanks zijn jonge jaren al bij verscheidene werkgevers in verschillende steden met ruzie was vertrokken en zich kort tevoren in Amsterdam als revolutionair had ontpopt. Nu stonden er in *Recht voor Allen* wel vaker roddels en aantijgingen en die klopten lang niet altijd voor honderd procent. Van den Berg kon zich aanvankelijk moeilijk verweren, omdat hij juist een gevangenisstraf uitzat voor een mislukte poging een apotheker in Nieuwer-Amstel voor vijfhonderd gulden af te persen. Nadat die straf was uitgezeten, ontving Nieuwenhuis echter alsnog

een bevestiging van het verraad via de post, geschreven door de verrader in kwestie zelf. Nieuwenhuis was zo goed het schrijven zorgvuldig te bewaren. De bekentenis die Frans van den Berg stuurde, was gedateerd als van 'Zondag-namiddag 12 Jan 1896' en gericht aan de 'Hooggeachte Heer Nieuwenhuis'. De zeven kantjes lijken in haast volgeschreven met een danig geprangd gemoed. Van den Berg viel maar meteen met de deur in huis: 'zelfmoord wil ik niet plegen!', maar een kruis was het wel, de last die hij te dragen had gekregen. Wat volgde was een biecht, een pleidooi voor eigen onschuld en een ernstige waarschuwing voor alle partijgenoten ineen.

Dat hij de politie vooraf had ingelicht over Manke Brams plan om de koninginnen te dwarsbomen gaf Van den Berg toe, maar Nieuwenhuis moest goed begrijpen dat dat geheel buiten

zijn verantwoordelijkheid was geschied. Tijdens zijn gevangenschap helderziend geworden, had Van den Berg ontdekt dat hij door zijn vijanden was gemagnetiseerd en zodoende, buiten zijn wil om, in de verradersrol was gedwongen. In het Huis van Bewaring op de Wetering Schans werkten bewaarders, gevangenisdirecteuren en gevangenisartsen samen met 'gevangenen [met] echte boeventro-nies' bij magnetische proeven bedoeld om de gevangenen geheimen te ontfut-selen en hun godsgeloof te herstellen.

Om toekomstige slachtoffers te waarschuwen, had de aspirant-apotheker een inventarisatie gemaakt:

'Men kan weten of men in de gevangenis gemagnetiseerd wordt (gewoonlijk 's nachts) aan benauwd droomen, gevolgd door plotseling ontwaken, keelpijn bij opstaan, schreeuwen in de nacht gevolgd door ontwaken, hitte der oogleden 's morgens plotselinge over 't lichaam van anderen aanvangend & en zich tot 't ge-laet [uitbreidend]; de verwarring en verslapping en 't onderling woest liggen der hoofdharen, opwekking der geslachtsdrift; hartkloppingen plotselinge rillingen vooral in nabijheid den magnetiseurs, borstpijn; bij alles als gevolg groote urine afscheiding; bij 't ontwaken gemis aan de frischheid die elke gezonde slaap met zich voert; integendeel geeuwen, verzwakking soms van 't gehoor of 't gezicht, hoofdpijn; in 't eerst begin der vuilen proef afscheiding van ontstoken hersen-vlies door de neus, en langzaam verlies van het herinneringsvermogen.'

Helemaal weerloos hoefden gearresteerde socialisten niet te zijn, mits ze het medisch advies van Van den Berg ter harte namen:

'De tegenwerking die men kan uitoefenen als men bemerkt dat men gemagnetiseerd wordt bestaat in diep ademen en lang uitblazen der ingeademde lucht, of door onderdrukking der zenuwtrillingen, door ingeademde lucht als 't ware in de buikholte te drijven. Als men bemerkt dat men niettegenstaande dit alles onder den invloed komt want men gebruikt op de W. Schans ook instrumenten waartegen men niet opgewasschen is, dan gaat men slapen met 't idee, 'plotse-ling wakker worden' – Dit is 'n afdoend middel.'

In zijn brief drong Van den Berg aan op publicatie in *Recht voor Allen* en op een persoonlijk onderhoud met Nieuwenhuis. Of dat laatste ooit heeft plaatsgevon-den is niet duidelijk, maar *Recht voor Allen* heeft aan de kwestie geen aandacht meer geschonken. Van den Berg is echter wel degelijk in de beweging terugge-keerd. Nog in 1898 prijkte zijn naam in de kolommen van Nieuwenhuis' nieuwe blad *De Vrije Socialist* tussen die van andere Amsterdamse anarchist. Een jaar later woonde hij op een kamer boven een vermaard revolutionair bierhuis in de Nieuwe Nieuwstraat. Of het kwam door restschade van de magnetische mar-telingen uit het Huis van Bewaring zal wel nooit duidelijk worden, maar Frans van den Berg lijkt geen rust te hebben gevonden. Via Nieuwer-Amstel trok hij naar de Transvaal, keerde terug toen de Britten er binnenvielen en vertrok naar Middelburg, verbleef in Alkmaar, Rotterdam en in het 'Toevluchtsoord voor On-gehuysden' van het Leger des Heils aan het Amsterdamse Rapenburg. In 1919

keerde de inmiddels 52-jarige Van den Berg terug uit Soerabaja, om twee jaar later opnieuw scheep te gaan met bestemming Nederlands-Indië. Verdere brieven aan Domela Nieuwenhuis van zijn hand zijn niet bewaard gebleven.

Dennis Bos

De brief van Frans van de Berg aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis wordt bewaard in het Archief F. Domela Nieuwenhuis in het IISG, map 20 en is digitaal raadpleegbaar: <https://hdl.handle.net/10622/ARCH00483.20>

Meer over Abraham Cornelisse en zijn vriend Henk van der Meij: Dennis Bos, 'Sensatie, sociale wrok en socialisme. Manke Bram en De Amsterdamsche Lantaarn', *De Moderne Tijd* (2025) 268 – 287: <https://www.aup-online.com/content/journals/10.5117/DMT2025.3/4.003.BOS>

VAN CHRISTEN TOT ANARCHIST

INLEIDING VAN BERT ALTENA BIJ DE GEDENKSCHRIFTEN VAN DOMELA

Deze inleiding bevat een kritische beschouwing over de aard van de memoires van Domela en de mate van historische en autobiografische 'waarheid'.

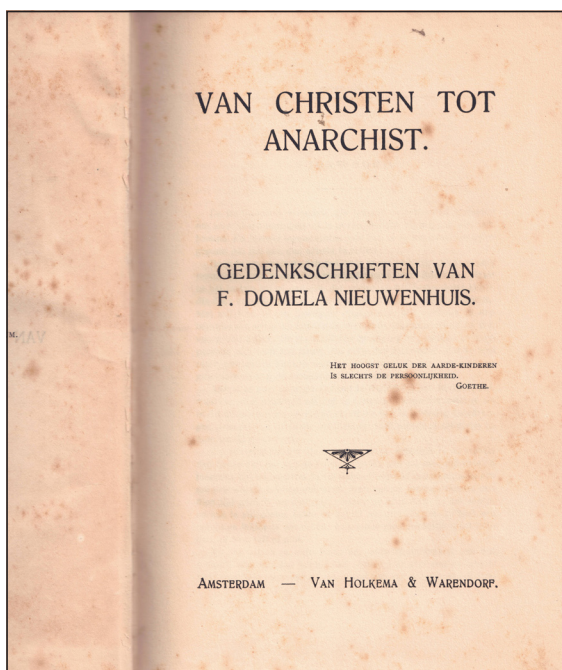
De gedenkschriften bevatten autobiografische fragmenten, maar vormen geen autobiografie. Te veel zaken zijn privé gebleven en daardoor zijn bepaalde gebeurtenissen niet of niet volledig behandeld. Het boek bevat volgens Altena een aantal halve waarheden, zeker waar het verbroken vriendschappen en organisatorische kinnesinne betreft. 'Het is iemands goed recht om in memoires te zwijgen over persoonlijke aangelegenheden, maar soms is een vertekend beeld het gevolg ervan.'

Altena gaat ook in op de memoires als 'verdienmodel' (een model dat niet bleek te werken) en op het vermeende antisemitisme van Domela. Hij stond, zoals ook uit andere geschriften blijkt, juist zeer kritisch tegenover antisemitisme.

Het eindoordeel van Altena is positief: zolang Domela Nieuwenhuis een rol blijft spelen in het geheugen van Nederland, zolang zullen deze memoires blijven boeien. De laatste hoofdstukken vormen overigens een 'geloofsbelijdenis' van en een pleidooi voor het anarchisme.

Van Christen tot Anarchist (uitgave in 3 delen, Kelderuitgeverij, Utrecht 2019, ISBN 978 90 79395 36 1)

Zie voor de complete gedenkschriften (de tweede druk uit 1910, dus zonder de inleiding van Altena) https://www.dbnl.org/tekst/dome001chri01_01/index.php

INLEIDING¹

Autobiografieën en herinneringen zijn documenten die met beleid moeten worden gelezen en gebruikt. Vervelende herinneringen, pijnlijke voorvallen, zwakke momenten blijven maar al te vaak onvermeld of ze worden verdraaid weergegeven en soms zelfs gebruikt om anderen zwart te maken. De auteur kan verder besluiten dat het grote publiek met bepaalde zaken niets te maken heeft en zodoende maar een gedeelte van het verhaal presenteren. Niet zelden komt het zelfbeeld van de auteur niet overeen met het beeld dat anderen van hem of haar hebben.

Dat kan dan weer tot misverstanden in het verleden leiden en navenante scheve voorstellingen in de memoires. Dan worden memoires nog meer getuigenissen van slechts de waarheid van de auteur. Daarnaast is het welhaast onvermijdelijk dat de persoon van de auteur in het middelpunt wordt gezet, zodat het uiteindelijke relaas een egocentrisch karakter krijgt. Hoewel Domela Nieuwenhuis schrijft niet het middelpunt in zijn verhaal te hebben willen zijn (p 27), toch is hij het geworden.

AUTOBIOGRAFIE?

Zijn gedenkschriften zijn niet gemakkelijk in een bepaald vakje te stoppen. Ze bevatten niet simpel herinneringen. Domela Nieuwenhuis heeft wel degelijk autobiografische passages in de tekst opgenomen. De laatste hoofdstukken vormen daarenboven een geloofsbelijdenis van en pleidooi voor het anarchisme, de ideeënwereld waarop de auteur naar eigen zeggen wel moest uitkomen. Al bevatten ze autobiografische fragmenten, de gedenkschriften vormen geen autobiografie. Te veel zaken zijn privé gebleven en daardoor zijn bepaalde gebeurtenissen niet volledig behandeld.

Zodoende bevat Domela Nieuwenhuis' boek een aantal halve waarheden. Dat telt temeer omdat de auteur op de een of andere manier ook een geschiedenis van het socialisme in Nederland heeft willen geven. Niet ten onrechte achtte hij die geschiedenis zozeer verbonden met zijn persoon, dat beide niet gescheiden behandeld kunnen worden. (p 27)

Doorgaans wordt de ontwikkeling van Domela Nieuwenhuis in een aantal afzonderlijke fasen opgedeeld. Eerst was hij (radikaal-)liberaal, waarbij hij op godsdienstig vlak van orthodox naar vrijzinnig lutheraan evolueerde om in de tweede helft van de jaren 1870 agnost dan wel atheïst te worden. In die tweede helft van de jaren 1870 begint ook zijn socialistische, preciezer: sociaal-democratische, periode, die eindigt in 1891, 1896 of 1897. Daarna begint zijn anarchistische tijd, een periode waarin hij voor socialistische tegenstrevers en in hun kielzog sommige historici dood was 'voordat hij stierf ...'. (III p 104) De periodisering zelf houdt Domela Nieuwenhuis ook aan, maar bij hem lijkt het daarbij meer te gaan om organisatorische binding (kerk, Sociaal-Democratische Bond, Sociaal-Democratische Internationale) dan om zijn ideeënwereld. Daarin ziet hij continuïteit en een harmonische ontwikkeling van het lagere naar het hogere, waarbij het anarchisme het hoogste stadium is. (p 28-29)

Hoewel hij zichzelf een tijdlang marxist noemde en het marxistisch socialisme aanhing, lijkt hij tegelijkertijd geïntregeerd te zijn geweest door het anarchisme en ook wel ertoe aangetrokken. Naar zijn eigen idee kwam dit doordat in het protestantisme al een anarchistische kern zit, want het legt de nadruk op het individuele geweten en oordelen van de mens. In wezen wees het protestantisme uiterlijk gezag af (behalve dat van een persoonlijk ervaren God) en daarom was voor hem zijn Beverwijkse intrepreek van 1871 al uiting van een anarchistische instelling. (p 59)

Vrijheid van het individu was op dat moment de grondtoon van zijn politieke denken was, maar bleef dat toen hij in de socialistische beweging actief was. Hij was diepgaand beïnvloed door de Engelse filosoof John Stuart Mill, wiens beroemde traktaat over vrijheid hij in de jaren 1860 verslonden had. Die invloed moet ook de oorzaak zijn van zijn vroege interesse voor het anarchisme, maar dat is niet hetzelfde als sympathie gevoelen voor het anarchisme.² (p 163) Het zegt in dit verband wel iets dat Domela Nieuwenhuis in zijn gevangenistijd (januari tot augustus 1887) onder andere een deel van Élisée Reclus *Nouvelle Géographie Universelle* heeft vertaald.³ In *Recht voor Allen* van 22 en 23 september 1889 zal hij vervolgens bij een vertaling van een opstel van Reclus 'Waarom zijn wij anarchisten' zelfs opmerken: 'Verander het woord anarchist in dat van socialist en wij kunnen het [opstel] overnemen'. Hij begint anarchistische periodieken als de *Vrije Pers* en *Anarchist* te steunen. Domela Nieuwenhuis zelf zegt dat hij in deze en de volgende jaren vooral in de richting van het anarchisme werd gedreven door de ontwikkelingen in de Duitse sociaal-democratische partij. (II p 146) Het is waar, maar dat geldt voor meer socialistische en anarchistische tijdgenoten; bij Domela Nieuwenhuis speelde ook de oude scholing in het lutheranisme en het denken van John Stuart Mill een rol. Omdat hij met de ratio te werk ging en naar zijn mening de rede altijd universele waarheden opleverde, ging hij ervan uit dat anderen hem wel zouden volgen als ze niet direct met hem meegingen. Daarin vergiste hij zich en daarom doet hij in zijn gedenkschriften nog eens goed uitkomen hoever het anarchisme boven de sociaal-democratie uitsteekt. (bijv. III p 145ev) Dat blijkt uit de waarde die het hecht aan de vrijheid van het individu, aan ideologische en politieke zuiverheid, het afwijzen van deelname aan parlementen en gemeenteraden (die corrumperend werken) en in de strijd niet enkel tegen kapitalisme maar tegen elk uiterlijk gezag. Dat laatste leidt ertoe dat Domela Nieuwenhuis heel opmerkelijk in deze gedenkschriften reeds bedenkingen uit over een mogelijke communistische dictatuur, 'die zorg draagt dat aan de behoeften der maag wordt voldaan, maar dat daardoor nog allerminst de vrijheid aller deel is'. (III p 59) Zijn latere zeer snelle veroordeling van de bolsjewistische revolutie in 1917 kwam dus bepaald niet uit de lucht vallen.⁴

DE GEVOLGEN VAN EEN VERZWEGEN PRIVÉLEVEN

Als gezegd Domela Nieuwenhuis liep met zijn privéleven en gevoelens zeker niet te koop, dat paste een beschaafd burger ook niet. Hij lijkt die gevoelens ook voor zichzelf weggedrukt te hebben: 'Mijn slotsom van het leven is dat in den arbeid alles te vinden is wat een mensch behoeft tot troost, zelfs in de treurigste

omstandigheden des levens.’ (p 29) Op 10-jarige leeftijd verloor hij zijn moeder en wat dat voor hem betekende, moeten we raden uit hetgeen hij schrijft over zijn vader en stiefmoeder. (p 29, 38) Slechts een paar maal klinken gevoelens duidelijker door in de tekst: de dood van zijn eerste vrouw, Johanna Lulofs (p 60, 61) en die van zijn dochtertje Annie. (III p 76) De dood van zijn tweede echtgenote lijkt minder hard te zijn aangekomen dan die van de derde, maar zijn verslagenheid over het verlies van Johanna Lulofs kan hij 34 jaar later nog niet beschrijven. De treurige dood van zijn tweede dochter Louise (in 1902) wordt amper gemeld. (III p 181)⁵

Het is iemands goed recht om in memoires te zwijgen over persoonlijke aangelegenheden, maar soms is een vertekend beeld het gevolg ervan.

Een voorbeeld is de wijze waarop Domela Nieuwenhuis en zijn medewerker Croll in 1889-1890 uit elkaar zijn gegaan. In de gedenkschriften wijst Domela uitsluitend op volgens hem niet bestaande politieke meningsverschillen, die door Croll zijn opgeworpen. Dat de verhouding tussen Cato Vernée-Schuitemaker, met wie Domela Nieuwenhuis een nog steeds niet geheel opgehelderde relatie had, en Croll in deze kwestie een zeer belangrijke rol speelde, wordt nergens ook maar aangestipt. De verwondering van Domela Nieuwenhuis moet in die tijd dan ook minder groot zijn geweest dan hij het in deze gedenkschriften doet voorkomen.

Het is overigens interessant dat Domela Nieuwenhuis in het algemeen het ontsporen van vriendschappen, zoals die met Croll en later die met Henri van Kol, steeds wijt aan beïnvloeding door derden. Aan hem heeft het nooit gelegen dat vrienden vijanden werden. In het geval van Croll en Van Kol kon hij dit alleen maar volhouden door te wijzen op karaktertrekken bij de ander en door het conflict te presenteren als uitsluitend politiek van aard. (p 161 en p 166)⁶

WAARHEID EN PARTIJDIGHEID

Deze gedenkschriften vertellen soms dus halve waarheden doordat privé zaken buiten het bestek zijn gelaten, maar bevatten ze ook pertinente onwaarheden? De auteur zelf betuigt altijd gedreven te zijn geweest door verlangen naar waarheid. (p 27, 28) In de gedenkschriften geeft hij toe dat hij er niet aan kon ontkomen alles door een eigen bril te zien. (III p 137) Dat wil echter lang niet altijd zeggen dat hij ervaringen nu anders weergeeft.

Wat hij schrijft over zijn internationale relaties komt overeen met de manier waarop hij deze beleefd heeft. Al met al staat hij meer in het middelpunt van zijn verhaal dan hij zegt te hebben gewild. (p 29) Een belangrijk thema in het boek is de superioriteit van het anarchisme ten opzichte van de sociaaldemocratie. Hier beziet Domela Nieuwenhuis de wereld vooral door zijn eigen bril. Het anarchisme vertegenwoordigt in zijn relaas het zuivere socialisme en de sociaaldemocratie de corrumpering van het socialisme. Niet alleen leidt zijns inziens sociaaldemocratie namelijk tot staatsocialisme en tot een nieuw soort onderdrukking van het individu, de sociaal-democraten zelf zijn ook allesbehalve zuiver op de graat. In zijn gedenkschriften is Domela Nieuwenhuis zeer negatief over de Nederlandse Sociaal-Democratische Arbeiders Partij of over de leiders van die organisatie:

P.J. Troelstra, W.H. Vliegen, Van Kol, F. van der Goes. Het zijn de 'heeren' die met hun Studenten Dominees en Advocaten Partij proberen de werkelijke arbeidersbeweging van haar revolutionaire doel af te leiden. Dat Domela Nieuwenhuis en zijn naaste medewerkers van burgerlijke afkomst in 1885 met dezelfde kritiek waren geconfronteerd door de arbeider Van Raay, wordt afgedaan als een listige truc van deze timmerman om arbeiders op te zetten tegen deze 'heeren'. (p 165) Dat die kritiek toen breder gedragen werd en leidde tot de anarchistische beweging in Nederland laat Domela onvermeld.⁷

De gedenkschriften zijn dus zeker niet onpartijdig en het is dan ook niet vreemd dat in de niet-bevriende pers het boek met de nodige kritiek ontvangen werd. Het *Algemeen Handelsblad* merkte onjuistheden en een aantal onbehoorlijke passages op. Afgezien daarvan vond het het boek nogal erg rooskleurig maar het las ook allerlei interessante nieuwtjes.⁸

Het sociaal-democratische dagblad *Het Volk* wachtte twee maanden met een bespreking en bracht deze toen onder de kop 'Een mislukt boek'. Deze gedenkschriften waren een ordinair strijdschrift tegen de SDAP geworden. Het is de vraag of de recensent het hele boek gelezen heeft, want dat lijkt een hele kweiling te zijn geweest: 'Van een man van zóó benepen opvattingen is geen betrouwbare geschiedenis te wachten, en als geschiedkundige bron raden wij 's Heeren Domela's gedenkschriften ernstig af.'⁹

Partijdigheid is inderdaad niet de beste methode om in de huid van de ander te kruipen, een geschiedschrijver moet openheid voor alle personen in het verleden betrachten, maar een schrijver van memoires is niet gebonden aan die eis. Niettemin geven de gedenkschriften in grote lijnen de visie van Domela Nieuwenhuis uit de tijd zelf weer en tonen ze dus zijn waarheid. In grote lijnen: soms is het beeld dat hij schetst inderdaad rooskleurig. Zo verdedigt hij zich tegen de aanval van J. Saks in het marxistische blad *De Nieuwe Tijd* dat hij in zijn popularisering van *Das Kapital* geen snars van Marx' economisch stelsel heeft begrepen, door bijval van Marx zelf aan te halen. (p 116, 117) De aantijging van zijn voormalige uitgever W. de Graaff, dat die popularisering voor een deel is overgeschreven uit andermans werk wordt echter verzwegen.¹⁰

Zoals het *Handelsblad* schreef, bevatten de gedenkschriften ook gegevens die elders niet te vinden zijn, zoals bijvoorbeeld over *Recht voor Allen*. (p 98 ev) Domela Nieuwenhuis geeft bovendien allerlei inkijkjes in zaken die te weinig aandacht krijgen in de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging. De belangrijkste zaak is wel de rol van het geld. In twee gevallen deelt Domela mee dat hij financieel niet tegen concurrerende heren op kon. Vroeg in zijn socialistische carrière moest hij ervaren dat de financiële steun van Arnold Kerdijk en andere heren het blad *De Werkmansbode* in liberaal vaarwater hield. Later, toen de parlementaristische oppositie in de Sociaal-Democratische Bond uitliep op de oprichting van de SDAP, kon hij niet opboksen tegen de centen van mensen als Van Kol en Ignaz Bahlmann. Erger nog, in zijn ogen trachtten die hem financieel te ruïneren. Het feit dat hij een groot deel van zijn vermogen zou zijn kwijt geraakt aan de arbeidersbeweging, wint door de gedenkschriften aan geloofwaardigheid, maar was, zoals we nog zullen zien, niet de enige oorzaak dat Domela

Nieuwenhuis aan financiële kracht inboette.

Het is zeker zo, dat Domela's financiële hulp de infrastructuur van de Sociaal-Democratische Bond versterkt heeft. Hij verstrekke een hypotheek voor aanschaf van het Haagse vergaderlokaal 'Walhalla' en verloor daarmee het nodige geld. Hij verstrekke de socialistische drukkerij 'Excelsior' een lening, waarvan hij weinig terugzag en nadat hij begin jaren 1880 *Recht voor Allen* in eigendom aan de SDB had gegeven, vulde hij jaarlijks de tekorten aan. Dergelijke en andere ondersteuningsacties vergrootten zijn populariteit en versterkten de trouw van zijn aanhang.

Geld kon dus een politieke factor worden. Toen de SDAP werd opgericht kon Henri van Kol dankzij zijn leningen mensen dwingen zich aan te sluiten bij de nieuwe partij. Een subsidie van de Duitse zusterpartij zette de SDAP in de steigers en later zouden financiële injecties van en via rijke partijleden als Rik en Henriëtte Roland Holst en Floor Wibaut bijvoorbeeld de uitgave van het dagblad *Het Volk* mogelijk maken.¹¹

Het is jammer dat de financiële handel en wandel van Domela Nieuwenhuis niet meer precies in kaart te brengen is. Daarvoor zijn te veel persoonlijke zaken buiten zijn archief gehouden. Bij het schrijven van de gedenkschriften waren ze echter nog voorhanden, want Domela Nieuwenhuis vermeldt tot op de gulden nauwkeurig hoeveel huur het gebouw Walhalla opbracht. (p 170) Onze kennis van zijn financieel welvaren is dus fragmentarisch. Hij verloor kapitalen door leningen en borgstellingen voor mensen in de arbeidersbeweging, maar ook door speculaties via zijn oudste zoon met een Australische goudmijn.¹² Eind jaren 1890 was zijn financiële situatie zodoende niet best en moest hij geld lenen bij zijn kinderen. De kosten van allerlei geneeskundige behandelingen en kuren voor zijn vrouw Bertha zullen de zaak niet verbeterd hebben. In de nieuwe eeuw leende hij dan ook met enige regelmaat geld van familie en kennissen.¹³

Hij moest daarom ook met publicaties zijn inkomen versterken. De baten die *De Vrije Socialist* opleverde, schoten daarvoor tekort. Daarom had hij hoop dat zijn *Geschiedenis van het Socialisme* (1901-1902) in het buitenland uitgegeven kon worden en toen dat niet lukte, leken de gedenkschriften een nieuwe mogelijkheid te bieden.

MEMOIRES ALS VERDIENMODEL

Hij begon in de tweede helft van 1906 met schrijven. Naar hij in zijn voorwoord van 2 augustus 1910 zegt, deed hij dit op aandrang van vrienden. (p 27) Volgens eigen zeggen was hij niet meteen gewonnen voor het idee. Misschien vond hij het nodig W.H. Vliegen's *De Dageraad der Volksbevrijding* (eerste druk uitgekomen in 1905), waarin de geschiedenis van de Sociaal-Democratische Bond wordt verhaald, te corrigeren en aan te vullen. (bijvoorbeeld III p 87) Het is ook mogelijk dat de autobiografie van Kropotkin, die hij had vertaald, hem inspireerde of zijn huldiging in 1904 en de daarmee verbonden terugblik op 25 jaar *Recht voor Allen: Een vijf-en-twintigjarige Veldtocht tegen het Kapitalisme* (Amsterdam 1904). In ieder geval was zeker de behoefte aan geld een belangrijke factor en Domela Nieuwenhuis dacht in dit geval groot. Terwijl hij nog maar

net aan het schrijven was geslagen, had hij al een Duitse vriend in Amsterdam bereid gevonden de tekst in het Duits te vertalen en kort daarna probeerde hij via de oude socialist Victor Dave, die in Parijs woonde, ook tot een uitgave in het Frans te komen. Het idee was dat hij pas met een Nederlandse uitgever (iemand had hem al herhaaldelijk gevraagd) in de slag zou gaan, wanneer de uitgave in het Duits en Frans vaststond. Dat duidt erop dat hij zijn internationale status met het boek verder wilde uitbouwen, zeker ook nog eens de Duitse sociaal-democraten de les lezen en de ogen van de Duitse arbeiders te openen voor wat hun socialistische leiders nu echt voorstonden. De Duitse vriend was in april 1907 in onderhandeling met een uitgever in Berlijn, maar dat schoot niet erg op. Tien maanden later was er nog geen contract en de vertaler schreef nu ook uitgevers in Leipzig en Stuttgart benaderd te hebben. Intussen kon Domela Nieuwenhuis niets doen, want hij was zo dom geweest van het manuscript geen kopie te maken. De vertaler had alles in zijn bezit. In december 1908 moest hij bekennen waarschijnlijk in het ootje te zijn genomen. Weg het perspectief van een mooi honorarium en nu maar hopen dat het manuscript nog terugkwam. Intussen had Dave ook nog niets kunnen bereiken voor een lucratief contract met een Franse uitgever. Kennelijk was het boek niet interessant genoeg voor de buitenlandse markten. Het hele plan om de gedenkschriften tegelijkertijd in drie talen uit te geven viel in duigen. In een laatste poging om het boek toch nog aantrekkelijk te maken, vroeg Domela Nieuwenhuis aan Kropotkin een voorwoord te schrijven, maar die antwoordde dat hij daarvoor ten enenmale het talent miste. Een Duitse vertaling van enkele hoofdstukken zou slechts in 1911 in het *Jahrbuch der freien Generation für 1912* verschijnen.¹⁴

Pas in juni 1909 had de auteur eindelijk zijn manuscript terug en leefden de oude plannen weer op. Nu ging hij het in Duitsland via de anarchist en literator Gustav Landauer proberen en als dan Dave eens contact opnam met de uitgeverij Stock, die eerder Domela's *Le Socialisme en Danger* had uitgegeven, zou alles toch nog goed komen. Maar het kwam niet goed en zelfs het idee om in Frankrijk een reukspoor te leggen door de *Typen* in Franse vertaling uit te geven, was tevergeefs. Zodoende kwam in november 1910 slechts een Nederlandse versie uit. Het is niet bekend of Domela bij de Amsterdamse uitgeverij Van Holkema en Warendorf even voortreffelijke voorwaarden heeft bedongen als hij van de Franse en Duitse uitgevers verwachtte. De verkoopprijs was voor toenmalige begrippen echter hoog: f 5.50. Niettemin was de eerste oplage van 1500 exemplaren binnen een week verkocht, wel een teken van de belangstelling die nog steeds voor Domela bestond.¹⁵

Dat Domela Nieuwenhuis het manuscript dus drie jaar in portefeuille had gehouden omwille van de objectieve waarheid, zoals hij in zijn voorwoord schrijft, is dus nogal bezijden de waarheid. Hij heeft echter de tekst nog eens doorgelezen en hier een daar aangevuld, maar allerlei gebeurtenissen tussen voorjaar 1907 en najaar 1910, zoals de perikelen omtrent het internationale anarchistencongres in Amsterdam in 1907, ontbreken. Achteraf bezien is wel te verklaren dat het niet tot een Duitse en Franse uitgave van de tekst kwam. Daarvoor was hij te weinig internationaal gericht en bevatte hij teveel beschouwingen over Ne-

derlandse affaires.

Begin 1911 lag de tweede druk in de winkels met dezelfde hoge prijs. Daardoor bleef het boek buiten het bereik van veel arbeiders, want het kostte ongeveer een half weekloon. Om hen te bedienen drongen lezers bij de uitgeverij aan [op] een goedkopere uitgave. Iemand meende: 'na den eenigen Max Havelaar en naderhand de overige vruchten van Multatuli's rijken en grooten geest is mij, in trouwe, geen boek onder de oogen gekomen, dat zoo een machtigen indruk op mij gemaakt heeft, als dit schoone, als dit klassieke geestesproduct van den heer D.N., zoo sober en streng van vorm, zoo rijk van inhoud, dat het voor mij is 'a thing of beauty and joy forever'.¹⁶ Ook dergelijke ontboezemingen mochten niet baten. Pas in oktober 1914, dus tijdens de beginmaanden van de Eerste Wereldoorlog, verkreeg Domela's medewerker Gerhard Rijnders het recht om een 'volksuitgave' te maken in zijn Roode Bibliotheek. Voor Rijnders' doen werd dit een prachtuitgave: mooi vormgegeven omslag met daarop geplakt de bekende foto van Domela Nieuwenhuis aan zijn bureau, die voor veel aanhangers het voorbeeld zou worden voor een eigen geschilderd portret van hun 'meester'. Verder was het boek op geveergeerd papier gedrukt, terwijl Rijnders doorgaans het goedkoopste papier gebruikte dat hij kon vinden, maar er waren slechts vier illustraties: de foto van de net uit de gevangenis teruggekeerde Domela Nieuwenhuis te midden van zijn kameraden en drie portretten van de auteur.

Met zulk chique papier (wel een teken hoe de uitgever zijn auteur zag en welke plaats in de beweging hij diens memoires toemat) was ook deze uitgave nog aan de dure kant. Het is niet bekend hoe groot de oplaag was, maar gezien de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor de portemonnee van het beoogd publiek, zal die niet snel zijn uitverkocht. Pas in 1921 zag Rijnders ruimte voor een nieuwe druk van zijn volksuitgave. Inmiddels waren alle prijzen gestegen en moest de uitgever korzelig vaststellen dat het boek nog steeds aan de dure kant was. Het was nu goedkoper gebonden, op goedkoper papier gedrukt en uit een kleinere letter gezet, maar daar stond wel tegenover dat het veel rijker geïllustreerd was met foto's van allerlei lieden, karikaturen en tekeningen van bijvoorbeeld het Volkspark.

Volgens de bibliografie van Gé Nabrink heeft Rijnders daarna onder een iets andere titel de *Gedenkschriften* nogmaals uitgebracht, maar nu zonder afbeeldingen. Daarmee lijkt de markt voor lange tijd verzadigd te zijn geweest. Pas in 1971 zou Albert de Jong een sterk bekorte versie het licht doen zien aangevuld met herinneringen onder andere van hemzelf.¹⁷

ANTISEMIET?

In 1890 bezocht Domela Nieuwenhuis samen met de Belgische socialist Edmond van Beveren en een andere Hollandse socialist de redactie van het Duitse socialistische partijblad in Berlijn. Hij zag daar, heel anders dan bij Recht voor Allen gebruikelijk was, nogal wat heren in bontjassen, 'meerendeels Joden'. In zijn bespreking van de *Gedenkschriften* concludeerde de Duitse socioloog Robert Michels, goede bekende van Domela Nieuwenhuis en inmiddels hoogleraar in Turijn, op grond van deze passage dat Domela Nieuwenhuis onder andere

wegens het grote aantal rijke joden onder haar aanhangers tegen de Duitse sociaaldemocratische partij was.¹⁸ De laatste biograaf van Domela Nieuwenhuis noemt hem onder andere op grond van deze passage een antisemiet. Het is hier niet de plaats om de onjuistheid van dat oordeel volledig uit de doeken te doen, maar iets moet over Domela Nieuwenhuis' vermeende antisemitisme toch gezegd worden. Domela heeft zijn constatering tamelijk feitelijk neergeschreven en wel in 1906 of 1907, niet in 1890. Over de rol die hij joden toe zou meten in het reilen en zeilen van de SPD zwijgen de memoires verder, zelfs als het om partijvoorzitter Paul Singer gaat.

Mijns inziens suggereert Domela Nieuwenhuis hier namelijk eerder dat de Duitse partij bereid was geld aan te nemen van rijke lieden en dat die slimme joodse bankiers dat het eerste door hadden. Zoals nog zal blijken is dat niet meteen antisemitisme.

Een deel van het probleem schuilt hierin, dat de tegenwoordige historicus de geschiedenis van de joden in Nederland en de wijze waarop Nederlanders met joden zijn omgegaan onderzoekt met de zware last van Auschwitz in het achterhoofd. Wij zijn, als het goed is, zeer gevoelig wanneer het om joden in onze geschiedenis gaat, maar juist daardoor moeten we oppassen voor overinterpretaties en beschuldigingen van antisemitisme. De mensen die vóór 1940 leefden en werkten, hadden van Auschwitz geen weet. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat onder die mensen geen regelrechte antisemieten voorkwamen. En natuurlijk moeten die ook als zodanig gekwalificeerd worden, maar niet iedereen die iets over joden zei, zelfs als het negatief was, was een antisemiet.

Zo is het ook met Domela Nieuwenhuis. In plaats van antisemiet te zijn was hij juist bijzonder en in positieve zin geïnteresseerd in de joden en hun cultuur. Zo bezocht hij in 1876 na het overlijden van zijn tweede vrouw een aantal Duitse steden, waaronder Berlijn. Daar ging hij op vrijdag naar de synagoge. 'Ook dat gebouw is der moeite waardig, vooral 's avonds als het verlicht is.' Vervolgens bezocht hij ook de synagoge van vrijzinnige joden, waar de diensten op zondag werden gehouden, vrouwen en mannen even welkom waren en het Hebreeuws was afgeschaft.

'Ik kocht een gezangboek, maar de inhoud daarvan bracht mij geenszins op de hoogte van het wezen dier gemeente.'¹⁹

Hier spreekt in de eerste plaats theologische belangstelling uit, later verbreedde zich zijn interesse. Hij nam kennis van het antisemitisme onder andere uit de Anti-Semiten Katechismus van Thomas Frey, een werkje voor propagandisten van het antisemitisme, waarin gesteund door allerlei citaten van Duitse Dichter und Denker het jodendom juist om zijn raskenmerken werd veroordeeld.²⁰ Hij kocht boeken van de Franse antisemiet Édouard Drumont. Dat maakte hem geen antisemiet, maar deed hem het antisemitisme wel beter begrijpen. Toen Frankrijk in januari 1898 in vuur en vlam raakte vanwege de veroordeling van kapitein Alfred Dreyfus, waarbij antisemitische sentimenten een zeer duidelijke rol speelden, koos Domela Nieuwenhuis de kant van Dreyfus ('van geboorte Franschman, van godsdienst Jood') en van de schrijver Émile Zola die de Franse legertop had beschuldigd van kwalijke praktijken in deze zaak. In een hoofd-

artikel van 24 augustus 1898 keerde hij zich uitvoerig tegen het antisemitisme, dat hij vooral zag als instrument in handen van de katholieke kerk. Als Domela Nieuwenhuis ergens tegen was, dan was het wel de katholieke kerk. Elke gelegenheid die haar voordeel kon brengen, om te beginnen jodenhaat, greep ze in zijn ogen aan. Een heel arsenaal antipathieke eigenschappen van joden prentte ze katholieke kinderen al vroeg in, betoogde hij. 'Men leert de kinderen als be-tekenis van mensch, iets dat allerm minst daarmee gelijkenis vertoont' en je vindt dat in het dagelijks taalgebruik terug: perenjood, boekenjood. Een ieder moet echter eerst als mens worden erkend en dan heb je onder alle mensen goede en slechte.

In het al dan niet latente antisemitisme zag Domela Nieuwenhuis ook een oorzaak voor iets dat hem bijzonder boeide, namelijk het feit dat veel joden zo slim waren. Wellicht ligt daar de betekenis van die joodse heren in bontjassen: 'Laat ons toegeven, dat uit den aard der verhouding met de niet Joden hun zelfs een zekere slimheid moet toegeschreven worden, doordien zij nooit weten hoe ze het zelfs met hun beste niet Joodsche vrienden hebben.'²¹

In Nederland bestreed Domela Nieuwenhuis dus vooral het antisemitisme van katholieke zijde. Zijn bête noire was hier Franciscus Josephus Hubertus Thissen, van 1883-1907 pastoor van Amstenrade en redacteur van de *Limburgsche Koerier*. In één van de kritieken op Thissen schreef Domela dat ook onder protestanten antisemitisme voorkwam (wie heeft de beste godsdienst?) en zelfs onder socialisten. Hij veroordeelde bijvoorbeeld dat een lid van het Hogerhuis-comité (hierover III p 30-32) op de manier van de 'straat-antisemiten' een joods accent probeerde na te bootsen. Uit deze voorbeelden spreekt eerder een Domela Nieuwenhuis die zeer kritisch was op antisemitisme. Het ging in tegen zijn mensbeeld, tegen zijn beschavingsstreven en tegen zijn ideaal van een harmonische menselijke samenleving.²²

SLOT

Deze gedenkschriften zijn in niet geringe mate een persoonlijk getuigenis van opoffering, lijden, kinnesinne en politiek meningsverschil. Dat alles komt bij elkaar in de curieuze fantasie waarmee de auteur zijn memoires afsluit. Ook dat hoofdstuk maakte deel uit van het oorspronkelijke manuscript. Het is niet in 1909 toegevoegd en getuigt zodoende nog eens van Domela's overschatting van de internationale waarde van zijn gedenkschriften. Waarde hebben ze zeker, ook internationale, maar voor een uitgave in Duitsland en Frankrijk waren ze toch te Nederlands.

Ze hebben waarde voor elke biograaf van Domela Nieuwenhuis omdat ze aspecten van zijn ingewikkelde persoonlijkheid laten zien. Gesloten persoonlijkheden geven zich nu eenmaal niet zo gemakkelijk prijs. Zolang Domela Nieuwenhuis een rol blijft spelen in het geheugen van Nederland, zolang zullen deze memoires daarom blijven boeien.²³

Bert Altena

NOTEN

1. Ik bedank Rudolf de Jong voor zijn waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van deze inleiding.
2. Zie bijvoorbeeld het zeer reformistische: F. Domela Nieuwenhuis, 'Réforme et Révolution', *Revue Socialiste, Organe Bi-Mensuel de la Science Sociale* 10 (20/7/1880) 432-439.
3. Een stuk uit deel I over Europa.
4. Bert Altena, "No man and no penny": F. Domela Nieuwenhuis, anti-militarism and the opportunities of World War I' in: Ruth Kinna & Matthew S. Adams (ed.), *Anarchism 1914-1918: Internationalism, Anti-Militarism and War* (Manchester: Manchester University Press 2017).
5. Maar in de tijd zelf heeft hij er wel over geschreven: F. Domela Nieuwenhuis, 'De kuur van pastor Felke te Repelen', *Vegetarische Bode* II/1902, 587-589.
6. Over de relatie tussen Domela Nieuwenhuis en Cato Vernée-Schuitemaker en over haar rol in de affaire-Croll: Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair* (Antwerpen/Amsterdam 2012) 135-139, 201-202 en andere plaatsen. Overigens berust Stutje's suggestie dat Domela Nieuwenhuis Cato had zwanger gemaakt en zo snel mogelijk een abortus wilde op verkeerd lezen van een brief van Domela aan de Brusselse arts César de Paepe. In die brief is sprake van twee andere mensen.
7. Zie voor dit: W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding* (Amsterdam 1921/1922), 2e druk, 463-466; D.J. Wansink, *Het socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P.* (Haarlem 1939) 41-44; Stutje, 112-113. Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*, bezorgd door Bert Altena (Utrecht 2005).
8. *Algemeen Handelsblad*, 24 en 26/11/1910.
9. *Het Volk*, 29/1/1911.
10. Hiervoor: Henny Buiting, *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemokratisch Maandschrift. 1896-1921* (Amsterdam 2003) 93, noot 425. Het ging om een brochure van C.A. Schramm, die zelf ook niets van Marx' economische theorieën had begrepen. De eerste pagina van Domela's popularisering is overgeschreven van de popularisering door Johann Most, een werkje waar Marx bijzonder kwaad over was.
11. Aan de financiële kant van de arbeidersbeweging heb ik aandacht besteed in: 'Bürger in der Sozialdemokratie. Ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (SDAP) in den Niederlanden 1894-1914' *Geschichte und Gesellschaft* 20/4 (Dezember 1994) 533-49. Voor Domela Nieuwenhuis: Bert Altena (met medewerking van Rudolf de Jong): 'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder'. *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 1846-1932* [Amsterdam 1997] 40-46.
12. Christiaan Cornelissen, *Strijd, lief en leed in de Oude Socialistische beweging en de Vakorganisatie. Persoonlijke herinneringen*. Bezorgd door Homme Wedman, 115; Altena/De Jong, *Broeders*, 465-467, 470.
13. Bijvoorbeeld F. Domela Nieuwenhuis aan Raphael Friedeberg, Hilversum 28/3, 17/4/1907 en Turijn, 30/9/1908 in: IISG, archief-Friedeberg 53, 54 en 70.
14. Gé Nabrink, *Bibliografie van, over en in verband met Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Leiden: Brill 1985) 345.
15. Brieven van Domela Nieuwenhuis aan Victor Dave in: IISG, archief-Dave 9. P. Kropotkin aan Domela Nieuwenhuis, Locarno 22/2/1909 in: Rossijskij Centr Chranenija i Izučenija Dokumentov Novejšej Istorii, Fond 208 (internationale correspondentie F. Domela Nieuwenhuis) 231; Domela Nieuwenhuis aan Max Nettlau [maar waarschijnlijk aan Victor Dave], Hilversum 23/6/1909 in: IISG, archief-Nettlau 363. Verkoop: Domela Nieuwenhuis aan Raphael Friedeberg, Hilversum 1/1/1911 in: IISG, archief-Friedeberg 84; zie ook Tjeerd Dijkstra aan Van Holkema en Warendorf, Breda 23/1/1911 [afschrift] in: IISG, archief-F. Domela Nieuwenhuis, 6. 22.
16. Als door Domela Nieuwenhuis aangehaald in het voorwoord bij de derde druk van eind 1914.
17. Nabrink, *Bibliografie*, 345.
18. Robert Michels, bespreking van Van Christen tot Anarchist in: *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, I (1911) 518-521, 519.
19. F. Domela Nieuwenhuis aan A. Domela Nieuwenhuis, Den Haag 20/9/1876 in: Altena/De Jong, *Broeders*, 207.
20. F. Domela Nieuwenhuis aan A. Domela Nieuwenhuis, Den Haag 7/11/1887 in: Altena/De Jong, *Broeders*, 387.

21. *De Vrije Socialist*, 24/8/1898.

22. *De Vrije Socialist*, 27/9/1899.

23. De website 'Het Geheugen van Nederland' bevat een groot aantal verwijzingen naar Domela Nieuwenhuis.

NB zie voor de volledige tekst van de gedenkschriften (zonder deze inleiding):

https://www.dbnl.org/tekst/dome001chri01_01/index.php

Bestuursleden van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds: Jaap van der Laan (voorzitter), Rudolf de Jong, Evert van der Tuin (penningmeester), Wilco Sjouke (secretaris), Rymke Wiersma, Homme Wedman, Bert Gasenbeek, Noor Evertsen en Dennis Bos.

Bestuursleden zijn onbezoldigd en ontvangen geen onkostenvergoeding.

Vrienden

Voor minimaal € 25,- per jaar ben je 'Vriend van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum'.

Je krijgt hiervoor gratis entree tot het museum, een uitnodiging voor de opening van exposities, een uitnodiging voor de jaarlijkse Domela Nieuwenhuis lezing en een gedrukt exemplaar van die lezing. .

IBAN van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds

NL29 INGB 0006 176167

ANBI

Vanwege onze ANBI-status is je bijdrage aan het FDN-Fonds als gift aftrekbaar bij de belastingaangifte. Neem voor een periodieke gift contact op met de penningmeester van het Fonds: info@ferdinanddomelanieuwenhuisfonds.nl

Onze ANBI-gegevens zijn:

RSIN: 806257805

KvK-nummer: 41200128 (Amsterdam)

Ferdinand Domela Nieuwenhuis Fonds

info@ferdinanddomelanieuwenhuis.nl